

דף מא

הערות וצינונים

'לא קשיא, הא כי נחית הא כי סליק...' — ואין מכאן סתירה למה שאמרו (ע' יומא מז. ועוד) שצריך אדם לכסות גופו גם כאשר הוא בחדרי חדרים ואין אדם רואהו, ואם כן מה חילוק יש בין עלייתו כלפי העם לירידתו לנהר — כי יש לחלק בין מצב שאינו מצריך לגלות הגוף, כגון בשעת לבישת הבגדים, שאז צריך לנהוג בצניעות אפילו אין אדם עמו, שהרי מלא כל הארץ כבודו, ובין מצב שיורד לרחוק שנצרך לגלות עצמו, שאז אין ענין לכסות גופו, והוא דוחק ומכסה עצמו — בזה אמרו שנראה ככופר בבריתו של אברהם אבינו. (עפ"י של"ה — מסכת חולין פא, בהגהה).

'דאמר רב יהודה: כל העולה מבבל לארץ ישראל עובר בעשה' — ואין הלכה כן, שהרי מצינו להרבה אמוראים שעלו מבבל לארץ ישראל, כגון רבי זירא. ואמנם לצאת מבבל לשאר ארצות, מבואר ברמב"ם (מלכים פ"ה) שאסור משום 'בבלה יובאו', אך נראה שאין ארץ ישראל בכלל 'שאר ארצות' שכתב הרמב"ם, (וזה דלא כהכסף-משנה שם). וכן פסקו הפוסקים, שגם בזמן הזה יש מצוה בעליה לארץ ישראל וישובה. וכל שכן בזמננו שישנן הרבה ישיבות בארץ ישראל והתורה חוזרת על אכסניא שלה. וכן מוכח מדברי המאירי (בכתובות קיא). שכתב: 'וכשם שאסור לצאת מארץ ישראל לחוצה לארץ, כך אסור לצאת מבבל לשאר ארצות, שכל מקום שחכמה ויראת חטא מצויין שם, דינו כארץ ישראל, וכמו שאמרו כל הדר בבבל כאילו דר בארץ ישראל, שכל מה שאמרו בזה לא אמרו אלא מפני שסתם חו"ל אין חכמה ויראת חטא מצויים בה לישראל לרוב הצרות ועול הגלויות... וסתם ארץ ישראל חכמה ויראת חטא מצויים בהם, עד שמתוכם משיגים כבוד בוראם, וזוכים להינות מזיו השכינה, ועל זה אמרו אפילו שפחה שבארץ ישראל מובטחת שהיא בת העולם הבא...'. וכן עינינו הרואות לכמה רבנים בדורנו שעלו מבבל לארץ ישראל. (מתוך 'מאור ישראל')

— ע' במובא בברכות מג:

'הביאו לי נתר, הביאו לי מסרק, פתחו פומייכו ואפיקו הבלא, ואשתו ממיא דבי באני' — עבר ללשון ארמית, כי מכאן ואילך דיבר אל שאר העם, ללמדם הנהגות בריאות. (רא"מ הורבין)

— הגם שמובא בספרים שממדת דרך ארץ למעט בדיבור בבית המרחץ, (ע' ראשית חכמה — סוף פרק דרך ארץ; נוצר חסד — אבות ו) — היה רב נחמן חפץ ללמד את הבריות דעת אף בבית המרחץ, שבכך הוא מקיים מצות גמילות חסדים אף בשעה זו, כשהוא עומד בלא מצוות, וכדרך שמובא (בספר דברי תורה ח"ה ג) על הרב הקדוש מלובלין, שמנהגו היה לקחת עמו כמה מסרקות לבית המרחץ להשאילן לבני אדם, שלא יעמוד בלא מצוות. וכן מסופר (בספר תולדת אדם ז) על הגאון רבי זלמן מוילנא, שבהיותו במרחץ היה מספר סיפורים ערבים ונעימים לבאי בית המרחץ. (עפ"י מגדים חדשים)

— על 'כוס של בית המרחץ' (נדרים לח:): — ע' בהרחבה ב'מגדים חדשים' כאן.

'מוליאר הגרוף שותין הימנו בשבת, אנטיכי אע"פ שגרופה אין שותין הימנה' — רש"י מפרש שהנידון הוא לענין שהיית מים בתוכם מערב שבת; במוליאר אסור להשהות מים אם אינו גרוף, ובאנטיכי אסור בכל אופן, הואיל ומוסיף הבל.

והתוס' חולקים ומפרשים שהנידון הוא לענין מציגת המים שבתוכם עם יין; שאסור למזוג את המים שבמוליאר שאינו גרוף ובאנטיכי אפילו גרופה, משום חשש לבישול היין.

ויש מפרשים שהנידון לענין הכנסת מים צוננים לתוכם בשבת (עפ"י תוס' רי"ד בשם רבנו גרשום; ר"ן). וכתב הר"ן שמשמיענו התנא שהמוליאר אין דינו כ'כלי ראשון' שהוא מבשל גם אם העבירוהו מן האש — הואיל ואין הגחלים מתחתיו אלא לצדו, ולכן כאשר הוא גרוף מותר ליתן לתוכו חמים. ואילו היה דינו כ'כלי ראשון', היה אסור ליתן לתוכו חמין גם כשהוא גרוף, שכן שנינו (להלן מב) שכלי ראשון אפילו העבירוהו מן האש אין ליתן לתוכו תבלין.

וכבר העירו שמעולם לא שמענו שקדרה העומדת לצד האש (לא מעליה), לא יהא לה דין 'כלי ראשון', אלא כוונת הר"ן רק לענין דין קדרה שהעבירוהו מעל האש, וכגון מוליאר הגרוף, בזה יש חילוק אם היתה על גבי האש וחומה רב, הריהי מבשלת גם לאחר שהעבירוהו, אבל אם היתה לצד האש, אינה מבשלת לאחר שהעבירוהו. כן הביין בדברי הר"ן בעל האגלי טל' (אופה יב, כד). ותמה על שהשמיטו הפוסקים דברי הר"ן הללו, שאין דין 'כלי ראשון' לקדרה שעמדה לצד האש והעבירוהו. אך יש מפרשים שלא אמר הר"ן דבריו ככלל, אלא רק במוליאר, שבית קיבול הגחלים קטן ביחס למים, וחום המים לא נשמר כל כך לאחר סילוק הגחלים, אבל כגון קדרות שלנו, גם אם האש לצדן, יש בהם דין 'כלי ראשון' לאחר סילוקם מן האש. (עפ"י שבט הלוי ח"א פז)

'בי דודי' — כלי המורכב משני דודים, באחד מהם נמצאים המים ובשני הגחלים. לפרש"י — זה למעלה מזה. ולפירוש רבותיו — זה בצד זה. יש מפרשים דהיינו כעין כלי בתוך כלי שביניהם נתונים הגחלים. (ושונה מן המוליאר שבו הגחלים רק בצד אחד).

(ע"ב) 'והלא מצרף? — רבי שמעון היא דאמר דבר שאין מתכוין מותר' — כתבו התוס' שאין כאן מצב של 'פסיק רישיה ולא ימות' שמודה בו רבי שמעון שאסור — כי שמא לא יצרף המיחם. ופרש הר"ן, שמא לא הגיע למידת חום כזאת ששייך בו צירוף.

ויש לשאול מדוע לא נחשב זאת כ'ספק פסיק רישיה', שהרי יש כאן ספק במצב ההוה, שמא הברזל חם, ואם כן הרי זה 'פסיק רישיה' שייצרף, או שמא אינו חם כל כך ולא ייצרף כלל. ואין זה דומה לכל 'דבר שאינו מתכוין' שהספק הוא במה שעתידי להיות (כגון האם בגרירתו יעשה חריץ אם לאו) ולא במצב ההוה, וכדרך שחילק הגרעק"א (בי"ד פז), וכנידון האחרונים בסגירת תיבה שיש ספק שמא יש בתוכה בעלי חיים הניצודים.

(שוב ראיתי שבבאור הלכה (שטז) הביא רביה מכאן לדעת הט"ז שסובר גם בספק דלשעבר אינו פסיק-רישיה, ודלא כרעק"א. וכן בשו"ת אבני נזר (או"ח רנא; יו"ד רכ"ז) הביא מכאן שדעת הרמב"ן שספק דלשעבר אינו נחשב 'פסיק רישיה', וכתב שם שהדבר שנוי במחלוקת הראשונים. וע"ע בענין זה בשו"ע הגר"ז רעז, בקו"א).

ויש מקום לישב לפי שיטת הסוברים (ע' מגיד משנה — שבת יב, א; לחם משנה — עבודת יום הכפורים ב, ד) שבמלאכת 'מכה בפטיש' כשאינו מתכוין, אפילו אם הוא 'פסיק רישיה' אין בזה איסור תורה אלא מדרבנן. הלכך יש לומר שבספק פסיק-רישיה יש להקל במלאכה זו.

אכן שאר הפוסקים אינם מחלקים בכך, ואעפ"כ הביאו דברי הר"ן הנ"ל, שאין זה בגדר 'פסיק רישיה' כי שמא לא הגיע לידי צירוף.

ואולי יש לומר שבאופן שגם אחר כך לא יודע הדבר בודאות אם היתה כאן מלאכה אם לאו, (שמא הכלי לא היה טעון צירוף כלל), הכל מודים שאין זה 'פסיק רישיה', ונחשב הדבר כספק אלהבא.
 עוד יש לחלק בין ספק שאפשר לבררו בנקל לספק שהוא לא ידוע לשום אדם, שבוה י"ל שדומה לספק דלהבא ואין זה פסיק רישיה. [וכן י"ל לענין חפית שערות בנתר וחול, שמבואר להלן (ג) שאינו פסיק רישיה, הגם שאילו היה יודע לאשורו את חוזה החומר שחופף בו ואת חוזה מצב שערותיו, היה יכול לדעת אם ינשרו שערות, אלא שספק כזה אינו ידוע כעת כלל, ואינו כ'ספק פסיק רישיה']. וצ"ע].
 ולדעת הערוך ש'פסיק רישיה דלא ניהא ליה' לרבי שמעון מותר ולרבי יהודה אסור, אין צריך לפרש כדברי התוס', אלא מדובר כאן ב'פסיק רישיה' ואף על פי כן מותר לרבי שמעון, משום דלא ניהא ליה. (כן כתב בחזו"א ג,ז).

עוד בענין 'מצרף', בשיטות הראשונים אם הוא איסור דאורייתא או דרבנן (ראה להלן מב) — ע' שער המלך ואור שמח — שבת יב,א; חזו"א ג ס"ק ז ח; שו"ת שבט הלוי ח"ג מה, מו.
 בבאר דברי הרמב"ם בענין הטלת עשית למקוה לכהן גדול — ע' בלחם משנה ובשער המלך — שבת יב,א; שו"ת דובב מישרים ח"ב ל; מאור ישראל — כאן; שו"ת אור לציון ח"א או"ח כה.

'מתקין לה אביי, מידי מיחם שפינה ממנו מים קתני, מיחם שפינהו קתני?...?' — ע' בתוס' שכתבו שלשון 'פינו' על עצם יכול להתפרש בשתי פנים; עליו עצמו או על מה שבתוכו. וראה עוד בבאר דקדוק אביי מבחינה לשונית, בהגהות רא"מ הורביץ כאן, ובחדושי הגר"ר בנגיס — ח"ב מב,ב.

'אלא אמר אביי הכי קאמר, המיחם שפינהו ויש בו מים חמין לא יתן לתוכו מים מועטין... ומיחם שפינה ממנו מים לא יתן לתוכו מים כל עיקר מפני שמצרף, ורבי יהודה היא...?' — יש לשאול לשם מה הוסיף 'ומיחם שפינה ממנו מים...?' ומשום כך הוצרך להעמיד משנתנו כרבי יהודה שאין הלכה כמותו, (ואביי עצמו מסתבר שפסק הלכה כרבי שמעון, כמו שהוכיחו התוס'), והלא המשנה מתפרשת כפשוטה במיחם שפינהו מן האש, והמים בתוכו, שאין ליתן בו מים מועטים אלא מרובים.

אפשר, מפני ששנינו 'כדי להפשירן' משמע דוקא כדי שיפשרו אבל ליתן מים מרובים כל כך עד שהמים שבתוכו יצטננו — אסור משום 'מצרף'. או גם יש לדייק מכך שנקט התנא 'מיחם שפינהו', משמע שאם פינה ממנו מים הדין שונה, שאז אסור בכל אופן. (עפ"י חדושי הרמב"ן ועוד).

הנהגות ולקחי מוסר

'אכל ולא הלך ד' אמות אכילתו מרקבת...'

ה'חפץ חיים' ז"ל היה אומר: מצות שמירת הבריאות גדולה היא למאד. ולא פעם היה מצוה לכבות את המנורות בישיבה בשעה מאוחרת בלילה, למען ילכו התלמידים לישון. והיה מרגלא בפומיה, כי גם זה הוא מעצת היצר, למען יחלשו המתמידים, הודות להתמדתם הנפרזה, ויבטלו אחר כך לגמרי מלמוד התורה. וכך היה אומר: אפילו אם היצר הרע מייעץ לך ללמוד, אל תאבה ואל תשמע לו, כי אין כוונתו רצויה.
 בשנותיו האחרונות שמחמת חולשתו היתה ההליכה קשה עליו, היה מתאמץ בכל זאת ללכת

ד' אמות אחר האוכל, לקיים מאמרם ז"ל. ובהיותי יחד אתו באספת הרבנים בעיר ראוונע, אבל ארוחת הערב בישבו על מטתו, לרגלי חולשתו, ואחר ברכת המזון התחזק והתרחק מן המטה כד' אמות ואמר, כמדומני שיש כבר ד' אמות והנה יצאתי ידי חובתי, יותר איני מחויב. וחזר למטתו ושכב לישון. (מתוך 'מעשי למלך' לר"ש גריינמן, פרשת ואתחנן).

'... ומאחר שהשלחן הוא בסיס לדבר שבקדושה, צריך להיות מכוסה ובנקיות, ויתנהג בצניעות לכבוד הקדושה שמוריד במעשיו הטובים, בכונתו הזכה. וכשם שהקרוב היה לה' אשה ריח ניחוח, ואחר כך נהנים קצת החיצונים באברים ופרדים, שפירשו בזהר פרשת תרומה (קמא.) שהעשן היה מתעקם לצד צפון — כן יתנהג בשלחן, ירחיק מעליו קיא צואה, היא הקליפה. וצריך לפנות קודם האכילה, כמו שאמרו בפרק כירה ובפרק המוציא יין (פב.) הנצרך לנקיבו ואכל דומה לתנור שהטיקוהו על גבי אפרו — ולא דוקא נצרך ממש, אלא רצונו לומר שיהא נצרך אחר כך, כי צריך לראות שיהיו בני מעיו נקיים לפנות בכל מה דאפשר. וכן בזהר פרשת תרומה (קנד:) החמיר מאד לפנות קודם אכילה בנקיון הגוף, לפי שהוא דוגמת השלחן אשר לפני ה', וראוי שלא יקריב שם קיא צואה, וכן משמע ברמב"ם, דלא סגי בלאו הכי אלא מוכרח לפנות, שכתב בספר המדע בהלכות דעות (דב.) זו לשונו: ולא יאכל עד שיבדוק עצמו יפה יפה שמא יהיה צריך לנקיבו עכ"ל. הרי הוא בקדושה ונדחית הקליפה'.
(מתוך של"ה שער האותיות קנה)

דף מב

'מכבין גחלת של מתכת ברשות הרבים בשביל שלא יזקו בה רבים, אבל לא גחלת של עץ...'
— מדברי רש"י נראה שכיבוי גחלת של מתכת אסור משום 'מכבה'. ואילו מדברי הרמב"ן נראה שאין בזה משום 'כיבוי' אלא משום 'צירוף', והוא איסור דרבנן, ולכך הותר במקום נזק הרבים. וכבר נחלקו ראשונים בשאלה זו — האם איסור 'צירוף' הוא מדאורייתא, [עתו' יומא לד: ר"ן בשם בה"ג; רמב"ם יב, א. משום מלאכת 'מכה בפטיש' — רש"י; רב"ד הל' שבת יב, א, וע"ש ב'אור שמח'. או משום תולדת 'מכבה', שהוא כעין עשיית פחמים על ידי כיבוי. רמב"ם], או שמא צירוף אסור מדרבנן [ע' ריטב"א ועוד]. ויש מחלקים בין צירוף כלי לצירוף עששית; או בין צירוף כזה שהמים מקררים הברזל ואינם נעשים פושרים, שהוא מדאורייתא, ובין מים שמתחממים ונעשים פושרים, שצירוף זה איסורו מדרבנן [ע' רמב"ן].

ולדעת הסוברים שהצירוף אסור מן התורה [אף בעששית שאינה כלי], יש להקשות מדוע הותר לכבות גחלת של מתכת? ואפשר לפי שאינו מתכוין לצירוף ואין כאן מצב של 'פסיק רישיה' (כמו שכתבו התוס' לעיל מא: ד"ה מיהם). הלכך משום 'צירוף' אין איסור כלל, רק משום 'מכבה' אסור מדרבנן.

[עפ"י חזון איש — נ.ת. וע"ש. וע"ש שפת אמת לעיל מא: שו"ת שבט הלוי ח"ג מו].
(לכאורה אפשר לפרש לאותן שיטות שצירוף דאורייתא, שזה שהתירו לכבות היינו על ידי נתינת חול וכדומה ולא על ידי מים, [או על ידי משקים אחרים שאינם מצרפים, ע' חזו"א שם], ואין כאן ענין 'צירוף' כלל, ואין צריך לדחוק ולהעמיד באופן שאינו פסיק רישיה, שהרי 'גחלת' משמע שהיא חמה מאד שודאי יש בה משום צירוף. ולפי זה בשפיכת מים אסור לשמואל, לפי השיטות שצירוף דאורייתא, שאעפ"י שמדובר בפסולת של כלים (כמו שפרש"י) שאינו צריך לצירופה, הלא לשמואל מלאכה שאינה צריכה לגופה חייב עליה).

ב. אסור לשוט בספינה או סירה בשבת, אבל מותר לעלות עליה כשהיא עוגנת או קשורה לשפת המים (א"ח שלט, ז).

ו. אף על פי שאסור להרהר בדברי תורה בבית המרחץ, מותר להורות הלכה פסוקה כדי להפריש אדם מאיסור (בין מאיסור תורה בין מאיסור דרבנן. ע' ציונים לתורה ג, דף ה), ואין חילוק בין בלשון חול בין בלשון הקודש.

יש מחמירים אם אפשר, שלא לומר בלשון הוראת הלכה, כגון שיאמר 'עשה כך' או 'אין מדיחין' ואל יאמר 'אסור להדיח בשבת' (עפ"י משנ"ב פה סק"ד).
יש מן הפוסקים שהתירו לומר הלכות בית המרחץ בבית המרחץ (ער"ן; אגור).

דף מא

נז. א. הרוחץ בנהר — האם ראוי או מותר לו להסתיר פניו של מטה משום צניעות?

ב. אלו הנהגות הנוגעות לרחיצה ולבריאות הגוף הובאו בסוגיא?

ג. מהם 'מוליאר' ו'אנטיכי' ומה דינם בשבת?

א. אמר רבי אבא אמר רב הונא אמר רב: כל המניח ידיו כנגד פניו של מטה כאילו כופר בבריתו של אברהם אבינו. והסיקו בגמרא שזה אמור רק בירידה לנהר אבל העולה מן הנהר ופניו כלפי העם, מותר (וטוב. ע' אג"מ י"ד ח"ג סח, ד) לעשות כן משום צניעות, וכמו שנהג רבי אבהו וכן רבנן דבי רב אשי. [רבא היה שוחה מאותו הטעם. רבי זירא היה זקוף, שחש לדברי רב, שלא ייראה ככופר].
[ובכל אופן אסור לגעת באמתו אלא מניח ידו כנגדה, מלבד במקום בעתה שאין שם חשש הרהור. ויתכן אף במקום בעתה אין הדבר מוסכם, ותלוי בלשונות הגמרא במסכת נדה — ע' רא"מ הורב"ן].
מבואר כאן ששאר חלקי הגוף אין להקפיד על גילוחם ברחיצה בנהר וכדו' (וע"ע בשו"ת שבת הלוי ח"ה טז, ג).

ב. רב נחמן היה אומר כשרחץ במרחץ: פתחו פיהם (ושאפו הבל לתוך הגוף. עפ"י רש"י) והוציאו הבל, [כדברי שמואל: הבל מוציא הבל, כלומר הבל המרחץ שנכנס דרך הפה גורם לפליטת הזיעה], ושתו מן המים החמים.

וכן אמרו: אכל ולא שתה — אכילתו דם, וזהו תחילת חולי מעיים;

אכל ולא הלך ארבע אמות (קודם שישן. מפרשים) — אכילתו מרקבת, וזהו תחילת ריח רע;

הנצרך לנקביו ואכל — דומה לתנור שהסיקוהו על גבי אפרו, וזהו תחילת ריח זוהמא;

רחץ בחמין ולא שתה מהן (לאו דוקא משיווי רחצה אלא כלומר מים חמים. ע' הוריות יג: הגהות ריעב"ץ

ומגדים חדשים) — דומה לתנור שהסיקוהו מבחוץ ולא הסיקוהו מבפנים (שאינו מטיב לכולם);

רחץ בחמין ולא נשתטף בצונן — דומה לברזל שהכניסוהו לאור ולא הכניסוהו לצונן;

רחץ ולא סך — דומה למים על גבי חבית, (על שוליה וצדדיה, שאינם נכנסים לתוכה).

ג. מוליאר הוא מיתקן למים חמים. יש בו בצדו האחד מקום להנחת גחלים השומרים על חום המים. לפרש"י, המים ניתנים בקיבולו הגדול, והגחלים בבית קיבול קטן לצד המים. ולפירוש רבותיו, המים למעלה והגחלים למטה, בשולים התחתונים.